

БФ «Голоси дітей»

ГО «Харківський інститут соціальних досліджень»

ДІТИ І ВІЙНА В УКРАЇНІ

24.10.-24.11.2022

Зміст

Вступ	2
Діти в тимчасовій окупації та на територіях, де ведуться активні воєнні дії	3
Рекомендації	14
Переміщення дітей в Україні й за кордон	15
Рекомендації	21
Діти й проблема домашнього насильства в умовах війни	23
Рекомендації	29

Вступ

Дев'ятий місяць війни ознаменувався звільненням значної частини населених пунктів Херсонської області — міста Херсон зокрема. Деокуповані території потребують натепер неабиякої уваги — відновлення комунальних сервісів, завезення гуманітарної допомоги, організації медичних і соціальних послуг, евакуації людей, яким немає де жити в холодну пору року. На жаль, окупанти нищать або викрадають усе, що можуть під час виведення своїх військ з окупованих територій України. Не маючи можливості наступати, російське командування нищить нашу енергетичну й житлову інфраструктуру, запускаючи сотні ракет і дронів по нашій території й у місця, де немає жодного воєнного об'єкта. Населення вимушене годинами й навіть днями сидіти без світла, опалення, води й газу. Проте найстрашніше, що внаслідок постійних ракетних обстрілів продовжує гинути, отримувати каліцтва й поранення мирне населення — зокрема діти. Станом на 24 листопада вже загинуло 440 дітей, 847 дітей дістали поранення різного ступеня тяжкості¹.

Пропонуємо до вашої уваги звіт, який коротко описує ключові події дев'ятого місяця війни, пов'язані зі становищем, проблемами й потребами дітей в Україні та за кордоном. Окремо в цьому звіті ми проаналізували проблему домашнього насильства щодо дітей в Україні.

2

Методологія ґрунтується на аналізі статистики, даних з офіційних джерел і медіаматеріалів. Також було проведено 10 інтерв'ю з психологами, представниками громадськості, батьками в окупації та на територіях, де ведуться активні бойові дії, із сім'ями, які вимушені були переїхати до західних і центральних областей України та за кордон.

Доповідь підготовлено у співавторстві та за фінансової підтримки БФ «Голоси дітей».

¹ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-440-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini>

Діти в тимчасовій окупації та на територіях, де ведуться активні воєнні дії

28 жовтня оновлено перелік територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні). Ідеться про дев'ять областей: Донецька, Харківська, Дніпропетровська, Луганська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Сумська й Чернігівська. Загалом кількість громад у переліку порівняно з минулим місяцем майже не змінилася — 325².

Росія і далі порушує норми міжнародного гуманітарного права у війні з Україною, використовуючи заборонені види зброї, обстрілюючи цивільну й критичну інфраструктуру, вбиваючи та тероризуючи мирне населення. Нижче наводимо приклади воєнних злочинів РФ, зокрема й проти українських дітей.

Станом на 24 листопада від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну задокументовано 48 982 воєнних злочини, більшість з яких — порушення законів і звичаїв війни³.

За даними УВКПЛ ООН, з 24 лютого до 20 листопада **в Україні загинуло 6595 цивільних осіб**, зокрема 2575 чоловіків, 1767 жінок, **206 хлопчиків і 172 дівчинки, стать 37 дітей** і 1838 дорослих поки що не вдалося встановити. Серед 10 189 поранених **299 хлопчиків і 211 дівчинки, стать 245 дітей** поки що не вдалося встановити. Причиною більшості зафіксованих випадків загибелі або поранення цивільних осіб було застосування зброї вибухової дії з великою зоною ураження, зокрема обстріли з важкої артилерії та реактивних систем залпового вогню, а також ракетні й авіаційні удари⁴.

3

Використання заборонених засобів ведення війни

Російська армія продовжує застосовувати заборонену зброю у війні проти України. Найчастіше використовуються касетні боеприпаси, фосфорна й термобарична зброя, міни-метелики тощо. Ворог обстрілює ними не тільки військові, а й цивільні об'єкти — житлові квартали, заклади охорони здоров'я, школи, дитячі майданчики тощо.

25 жовтня стало відомо, що російська армія обстріляла Велику Новосілку Донецької області фосфорними бомбами⁵.

² <https://minre.gov.ua/news/onovleno-aktualnyy-perelik-gromad-u-rayonah-boyovyh-diy-na-tot-i-tyh-shcho-v-otochenni-2>

³ <https://armyinform.com.ua/2022/11/24/ofis-generalnogo-prokurora-zadokumentuvav-68-065-zlochyniv-proty-ukrayiny/>

⁴ УВКПЛ вважає, що фактичні цифри значно вищі, оскільки отримання інформації з деяких місць, де тривають інтенсивні бойові дії, було відкладено, а багато звітів все ще очікують підтвердження. <https://www.ohchr.org/en/news/2022/11/ukraine-civilian-casualty-update-21-november-2022>

⁵ <https://www.facebook.com/watch/?v=1518302458633902>

9 листопада, Росія обстріляла Кривий Ріг касетними боєприпасами⁶.

12 листопада внаслідок атаки військ РФ у зоні житлових будинків Запоріжжя були зафіксовані нерозірвані касетні снаряди⁷.

Важливою особливістю забороненої зброї є не тільки те, що вона уражає значну кількість людей, а й те, що вона становить небезпеку навіть після обстрілів. Зокрема, касетні боєприпаси розлітаються на значну відстань і можуть ще тривалий період вибухати і травмувати цивільне населення, зокрема дітей.

11 листопада близько 11:30 у Харкові по вулиці Бучми під час прогулянки на відкритій місцевості двоє підлітків 12 й 15 років отримали осколкові поранення ніг внаслідок вибуху вибухонебезпечного предмета. За попередніми даними спрацював касетний боєприпас⁸.

Обстріли, бомбардування й мінування цивільних об'єктів

За дев'ять місяців повномасштабної війни **Росія випустила по Україні понад 4700 ракет⁹**. Більшість з них була направлена на цивільну й критичну інфраструктуру.

Житловий будинок у Вишгороді Київської області після ракетного обстрілу російськими окупантами¹⁰

⁶ <https://t.me/vilkul/2234>

⁷ <https://t.me/kurtievofficial/7124>

⁸ https://t.me/dsns_telegram/10810

⁹ <https://president.gov.ua/news/ukrayina-bazhaye-miru-ale-dlya-jogo-vidnovlennya-mi-potrebuy-79297>

¹⁰ <https://www.facebook.com/photo?fbid=826259048703775&set=pcb.826259125370434>

Так, 8 листопада в селі Борозенське Херсонської області внаслідок прямого влучання ворожого снаряду в приватний будинок отримав поранення 3-місячний хлопчик¹¹.

17 листопада внаслідок ракетного удару ворога по приватному будинку у Вільнянську Запорізької області загинуло 10 осіб — зокрема двоє дітей 11 й 17 років¹².

У ніч на 23 листопада російські загарбники ракетами вдарили по пологовому відділенні Вільнянської лікарні в Запорізькій області, унаслідок чого загинуло немовля¹³.

23 листопада 2022 року військовослужбовці держави-агресора здійснили ракетний обстріл Київської області. Одна з ракет поцілила в багатоповерховий житловий будинок у Вишгороді, унаслідок чого загинуло 7 місцевих жителів¹⁴. Ще 30 отримали поранення різного ступеня¹⁵, зокрема шестеро дітей віком від 5 до 16 років¹⁶.

У цілому станом на 24 листопада через бомбардування й обстріли збройними силами РФ пошкоджено 2719 закладів освіти. 332 з них зруйновано повністю¹⁷.

Станом на 13 листопада пошкоджено 135 спортивних об'єктів, 22 з яких зруйновані повністю¹⁸.

Пологове відділення лікарні у Вільнянську Запорізької області¹⁹

¹¹ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-430-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-16029>

¹² <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-433-ditini-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini>

¹³ <https://t.me/starukhofficial/4257>

¹⁴ <https://t.me/OleksiyKuleba/2861>

¹⁵ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0izsqtmrozJ7HfR8v1FMvQT1bs6yNP3nK1cfnNvPguY8b6g189qFENJVnMPF5aDNQl&id=100039590617894

¹⁶ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-440-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini>

¹⁷ <https://gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-440-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini>

¹⁸ <https://ua.tribuna.com/uk/others/100000025067-vadim-gutczejt-vse-sredstva-idut-na-voynu-rekonstrukciji/>

¹⁹ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/zagibel-nemovlya-vnaslidok-obstrilu-rosiiskimi-viiskovimi-likarni-u-vilnyansku-na-zaporizzi-rozpocato-provadzennya>

Станом на 10 листопада окупанти повністю зруйнували 144 заклади охорони здоров'я й пошкодили ще 958. Водночас Україна вже змогла повністю відновити 95 об'єктів медичних закладів²⁰.

Унаслідок обстрілів житлових будинків, лікарень, шкіл і парків в Україні **щодня гине й дістає поранення мирне населення, зокрема діти**. Серед 1287 дітей, що постраждали внаслідок повномасштабної війни, найбільше поранених і загиблих у Донецькій області — 424, Харківській — 266, Київській — 117, Миколаївській — 77, Запорізькій — 76, Чернігівській — 68, Херсонській — 67, Луганській — 64, Дніпропетровській — 32²¹.

28 жовтня внаслідок обстрілу ворогом села Бахмутське Донецької області поранено 13-річну дівчинку²².

1 листопада внаслідок обстрілу ворогом села Петропавлівка Куп'янського району Харківської області поранено двох дітей 3 і 6 років²³.

8 листопада внаслідок обстрілу ворогом Краматорська Донецької області отримав поранення 8-річний хлопчик²⁴.

14 листопада внаслідок обстрілу ворогом Бахмута Донецької області отримала поранення 12-річна дівчинка²⁵.

Окремо важливо зазначити про **мінування цивільних об'єктів з боку російських військових**, а також повсюдні залишки зброї, що становить значну небезпеку для місцевих мешканців і людей, які повертаються на деокуповані території й території в зоні активних бойових дій.

6

30 жовтня у Миколаївській області поблизу села Зелений Гай унаслідок детонування снаряда, який знайшли в полі, поранення отримали 19-річний чоловік і 12-річний хлопчик. **Дитину доправили до обласної лікарні. Наразі її стан важкий**²⁶.

14 листопада біля села Новорайськ Херсонської області внаслідок наїзду цивільного автомобіля на вибуховий предмет отримали поранення різного ступеня тяжкості троє дітей віком 5 місяців, 5 і 10 років²⁷.

²⁰ https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=857938762203743

²¹ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-440-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini>

²² <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-430-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-15383>

²³ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-430-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-15528>

²⁴ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-430-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-15853>

²⁵ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-431-ditina-zaginula-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini>

²⁶ <https://t.me/mykolaiivskaoblrada/4253>

²⁷ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-431-ditina-zaginula-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-2>

14 листопада в смт Ярова Лиманського району Донецької області через детонацію міни отримав поранення 9-річний хлопчик²⁸.

15 листопада на Київщині діти під час ракетної загрози знайшли збиту ракету, яку принесли показати дорослим у школу. Ніхто не постраждав²⁹.

Окрім того, **окупанти продовжують використовувати цивільні об'єкти як військові штаби та/або склади військової техніки й снарядів**. Частіше за все використовуються житлові квартали й освітні заклади. Ба більше, російські військові змушують дітей відвідувати школи на постійній основі.

Цього місяця через втрату територій окупантам довелося розміщуватися на Мелітопольщині Запорізької області. Зокрема, із середини листопада російські військові активно розселились у захоплені будинки, школи й дитсадки. Військову техніку розставляли в житлових кварталах. До 22 школи Мелітополя завезли автобуси з російськими військами. У дворі освітнього закладу розставили «Гради». У Приазовській, Нововасилівській й Олександрівській громадах зламували і займали порожні будинки. У Кирилівці розселились у захоплених базах відпочинку. У селище Шелюги поблизу Кирилівки заїхали прямо на танках, розселились у дитсадку й перекрили доступ до лісництва³⁰.

Вбивства, поранення, жорстоке поводження й сексуальне насильство над дітьми

7

Після деокупації Херсонщини правоохоронні органи отримали безліч фактів катування й приниження українських громадян з боку російських окупантів. **Були знайдені катівні, зокрема камера для підлітків**. Жінок і чоловіків тримали у неволі разом. Також у камерах було встановлено цілодобове спостереження³¹.

Катівня окупантів у Херсоні³².

²⁸ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-431-ditina-zaginula-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-2>

²⁹ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02uqvQ9gZHtgsNU6UuL8YrqepEDpAQ1USiAF83xXSf4QmB44p93XueiwnU8KjJfndrl&id=100039590617894

³⁰ https://t.me/ivan_fedorov_melitopol/869

³¹ <https://fb.watch/hlQzJ8q9Vvk/>

³² https://www.facebook.com/watch/?v=681350976694189&extid=CL-UNK-UNK-UNK-AN_GK0T-GK1C&ref=sharing

Хрестик, який зробив 19-річний хлопець у катівні³³.

«Ми зараз встановлюємо їхній вік [підлітків]. Люди розповідають, що деякі хлопці мали вигляд приблизно на років 14. І хрестика, якого я показував на відео, зробив 19-річний хлопець, який перебував тут, у катівні. В інших областях ми не виявляли камер для дітей чи підлітків. А тут це не діяло»³⁴.

Дмитро Лубінець,
Уповноважений ВРУ з прав людини

Фіксуються випадки вбивств, жорстокого поводження щодо дорослих і дітей і в інших областях України.

18 листопада у селі Комиш-Зоря Запорізької області військовослужбовці РФ упритул розстріляли родину разом з двома дітьми віком 5 та 14 років у власному житловому будинку³⁵.

20 листопада стало відомо, що в тимчасово окупованій Мирненській територіальній громаді Херсонщини російські загарбники вривалися в оселі сімей, де виховуються діти шкільного віку. Окупанти ламали зачинені хвіртки, щоб увійти до двору, та вибивали двері до помешкань. Таким способом вони перевіряли, чи не навчаються діти онлайн за допомогою гаджетів в українських школах³⁶.

Окрім того, продовжується розслідування й винесення вироків за злочини, здійснені на територіях, деокупованих у квітні 2022 року.

2 листопада двоє військових РФ отримали вирок за жорстоке поводження з цивільними та сексуальне насильство над неповнолітньою. У березні 2022 року під час окупації частини Чернігівщини вони оселилися в будинку, де проживала сім'я — неповнолітня дівчина, її брат і бабуся. Один з військовослужбовців — командир підрозділу — неодноразово намагався зґвалтувати 16-річну дівчину, застосовуючи до неї фізичне й психологічне насильство. Щоб подолати опір, бив її по голові зброєю й душив. Погрожував вбити її рідню і віддати потерпілу для зґвалтування іншим військовослужбовцям

³³ <https://hromadske.ua/posts/bula-okrema-kamera-de-trimali-pidlitkiv-ombudsman-rozpoviv-pro-stvoreni-okupantami-kativni-na-hersonshini>

³⁴ <https://hromadske.ua/posts/bula-okrema-kamera-de-trimali-pidlitkiv-ombudsman-rozpoviv-pro-stvoreni-okupantami-kativni-na-hersonshini>

³⁵ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-437-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini>

³⁶ <https://t.me/khersonskaODA/1910>

РФ. Також окупанти неодноразово в морозну погоду утримували брата дівчини на подвір'ї будинку в кайданках і без верхнього одягу, завдавали йому тілесних ушкоджень³⁷.

3 листопада встановлено й повідомлено про підозру ще двом російським окупантам. Правоохоронці задокументували факти захоплення окупантами заручників, нелюдяного поведження й грабежу цивільного населення. Також розслідування встановило, що один з підозрюваних разом з іншим російським військовослужбовцем, особа якого встановлюється, згвалтували вагітну місцеву мешканку. Унаслідок злочинних дій російських військовослужбовців вона втратила дитину³⁸.

18 листопада прокурори органів прокуратури Херсонської області спільно зі слідчими поліції встановили, що у квітні 2022 року під час окупації зс РФ одного із сіл Херсонського району, російські військові розстріляли в будинку сімох цивільних. Після цього окупанти підірвали будинок з розстріляними людьми. За попередньою інформацією, у будинку перебували працівники фірми, які охороняли поблизу села зрошувальні агрегати, а також неповнолітня дівчина. Загиблих поховали поблизу місця події, а дівчину — батьки на місцевому кладовищі³⁹.

Центр Барнахус у Києві⁴⁰

³⁷ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/shhe-dvoje-viiskovix-rf-otrimali-virok-za-zorstoke-povodzennya-z-civilnimi-ta-seksualne-nasilstvo-nad-nepovnolitnyoyu>

³⁸ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/grabiz-ta-zgvaltuvannya-vstanovleno-ta-povidmleno-pro-pidozru-shhe-dvom-rosiiskim-okupantam>

³⁹ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/rozstril-semi-civilnix-sered-yakix-nepovnolitnya-divcina-prokurori-xersonshhini-fiksuyut-cergovii-vojennii-zlocin-rf>

⁴⁰ <https://www.facebook.com/photo/?fbid=439466905030155&set=pcb.439467368363442>

Варто також відзначити активну роботу держави у створенні відповідних умов для проведення процесуальних дій з дітьми, які мінімізують наслідки травматизації. Це особливо актуально для опитування дітей, постраждалих від насильства або які були свідками насильницьких дій. Створено Реєстр психологів, які долучаються до процесуальних дій за участю дітей. Також 12 листопада в Києві відкрився вже четвертий центр Барнахус, який передбачає надання комплексної соціальної, психологічної, правової, медичної та інших видів допомоги і послуг дітям у дружньому середовищі, що знижує рівень занепокоєння й сприяє реалізації завдань кримінального провадження. У 6 разів зросли обсяги застосування методики «Зелена кімната»⁴¹.

Викрадення й примусова депортація дітей

За офіційною статистикою, **станом на 24 листопада 323 дитини вважаються зниклими, 11 461 депортовано на територію РФ**⁴². Точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України. За даними відкритих джерел, озвученими Росією, депортованих дітей значно більше — 705 тисяч⁴³.

Так, ватажок окупованої Чечні Рамзан Кадіров повідомив, що з окупованої території Луганської й Донецької областей до Чеченської Республіки росіяни вивезли «важких підлітків» для «військово-патріотичного виховання»⁴⁴.

Окрім депортації та нав'язування українським дітям пропагандистських наративів у Росії, **російські чиновники також вдаються до незаконного всиновлення депортованих дітей**, передусім дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

26 жовтня стало відомо, що в Росії 350 дітей-сиріт з Донбасу зазнали незаконного всиновлення. Ще тисячу дітей планують всиновити. Зокрема, Уповноважена при президенті Росії з прав дитини Марія Львова-Белова також «всиновила» викрадену з Маріуполя українську дитину⁴⁵.

16 листопада Інститут вивчення війни (ISW) також акцентував на тому, що російські джерела інформації та довірені особи відверто рекламують примусове всиновлення українських дітей у російські родини. Знані російські блогери 9 листопада почали тиражувати багатосерійний документальний серіал про кількох українських дітей з Донбасу, яких усиновили в російській сім'ї. У документальному серіалі стверджується, що тільки у 2022 році російські чиновники «евакуювали» з Донбасу понад 150 тисяч дітей. Програми

⁴¹ [https://www.gp.gov.ua/ua/posts/popri-viinu-yuvenalni-prokurori-prodovzuyut-
implementaciyu-pidxodiv-druznix-do-ditei](https://www.gp.gov.ua/ua/posts/popri-viinu-yuvenalni-prokurori-prodovzuyut-implementaciyu-pidxodiv-druznix-do-ditei)

⁴² <https://childrenofwar.gov.ua>.

⁴³ <https://childrenofwar.gov.ua>.

⁴⁴ https://t.me/RKadyrov_95/3104

⁴⁵ [https://crimea.ria.ru/amp/20221026/rossiyane-usynovili-uzhe-350-detey-sirot-iz-donbassa-
1125094507.html](https://crimea.ria.ru/amp/20221026/rossiyane-usynovili-uzhe-350-detey-sirot-iz-donbassa-1125094507.html)

примусового всиновлення й депортація дітей під виглядом відпочинку та реабілітації, ймовірно, становлять основу масової російської кампанії з депопуляції, яка може бути порушенням Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього і становити більш широкий етнічний характер очищення, ніж ISW повідомляв раніше⁴⁶.

Загалом станом на 24 листопада **повернути в Україну вдалося лише 199 депортованих дітей**⁴⁷.

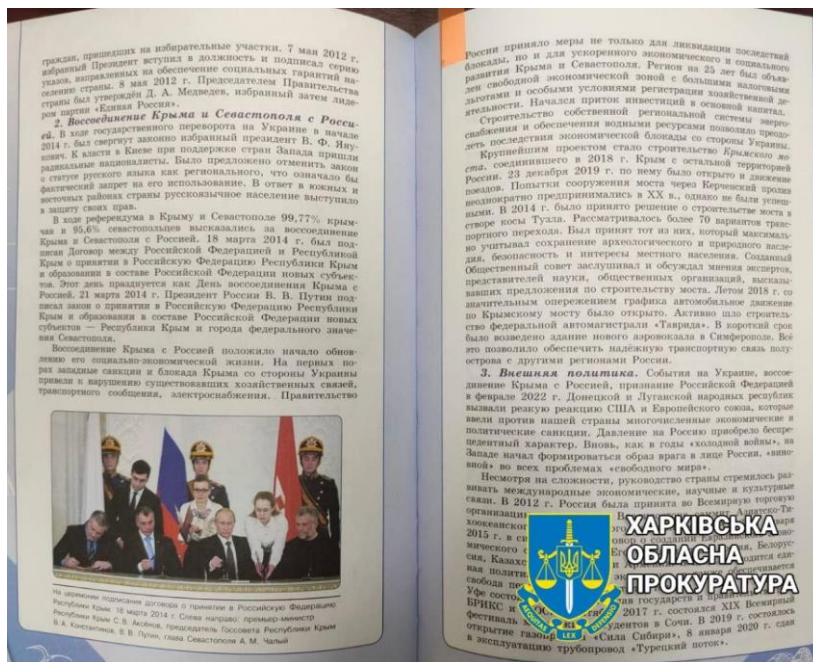
Вербування й участь дітей у війні та пропаганді

Російські окупанти продовжують нав'язувати дітям пропагандистські наративи й мілітаризувати їх, проводячи військовий вишкіл під час шкільних занять.

Так, 27 жовтня в смт Борова на Ізюмщині Харківської області прокурори обласної прокуратури спільно з працівниками СБУ в приміщенні, де під час окупації розташовувалась так звана «адміністрація», виявили близько ста російських підручників для школярів. Серед них книжки з російської мови, історії РФ різних періодів, основ безпеки життєдіяльності, суспільствознавства з російським триколом на обкладинці тощо. Повсюди російська пропаганда для дітей. Наприклад, у підручнику з історії написано про

«великое воссоединение Крыма с РФ» та про «крупнейший проект — строительство Крымского моста». Крім того, не оминули автори книжок і визнання РФ незаконних «ДНР» та «ЛНР» у лютому 2022 року⁴⁸.

Російський підручник для школярів, виявлений після деокупації Харківської області⁴⁹.

11

⁴⁶ <https://www.understandingwar.org/background/russian-offensive-campaign-assessment-november-16>

⁴⁷ <https://childrenofwar.gov.ua>.

⁴⁸ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/sproba-perevesti-osvitu-na-standarti-krayini-agresora-prokurori-vilucili-pidrucniki-rf-na-deokupovanii-teritoriyi-izyumshhini>

⁴⁹ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/sproba-perevesti-osvitu-na-standarti-krayini-agresora-prokurori-vilucili-pidrucniki-rf-na-deokupovanii-teritoriyi-izyumshhini>

Також стало відомо, що російський віцепрем'єр Дмитро Чернишенко доручив Міністерству освіти і Міністерству спорту Росії розширити набір обов'язкових дисциплін комплексу «Готовий до праці та оборони» — він запропонував навчати школярів кидати гранати, стріляти з гвинтівки і керувати БПЛА⁵⁰.

Такі ініціативи підтвердив і Іван Федоров, міський голова Мелітополя Запорізької області. За його даними, у школах міста старшокласникам планують викладати початковий військовий вишкіл — готують до можливої участі в «добробатах». На базі університету формуються загони («Юнармії»). У цілому дітей навчають за російськими підручниками, де історія переписана за методичками КДБ⁵¹.

Щодо використання дітей у пропаганді промовистим є аналіз, проведений незалежним виданням Texty.org.ua. За допомогою машинних алгоритмів проаналізували всі зображення з 13 херсонських окупаційних телеграм-каналів за весь час окупації (усього близько 20 тисяч світлин). На 2400 з них виявили обличчя людей, на 420 — хоча б одну дитину. Зображення дітей в основному траплялось на роздаткових матеріалах про російські соціальні програми й обіцянки «кращого майбутнього», сюжетах про навчання, відпочинок дітей, а також святкування певних дат з використанням пропагандистських символів (георгієвської стрічки, російського прапора або речей у кольорах російського прапора тощо). Також діти були присутні в матеріалах про роздачу гуманітарної допомоги, зокрема з боку військових. Варто також зазначити, що серед усіх знайдених фотографій жодне обличчя дитини не було приховане/заретушоване⁵².

12

Відмова в доступі до гуманітарної допомоги

На тимчасово окупованих територіях триває гуманітарна криза. Окупаційна влада не докладє жодних зусиль, аби надати місцевому населенню достатньо харчових продуктів і питної води, а також комунальні послуги, доступ до ліків, медичних і соціальних послуг. Окупанти блокують гуманітарну допомогу з боку України, спостерігаються значне підвищення цін на харчові продукти.

«Ми кожен день чекаємо на українські війська. Бо кожен день у нас вже схожий на виживання. Знайти, що поїсти, знайти, чим полікуватися, тепер діти схопили якийсь вірус. Може, і коронавірус, але ж тестів немає, щоб перевірити. Боюся холодів, щоб діти не змерзли, коли буде мінус 20. Виїхати

⁵⁰ https://www.vedomosti.ru/society/news/2022/11/11/949888-chernishenko-poruchil-rasshirit-perechen-normativov-gto?utm_campaign=vedomosti_public&utm_content=949888-chernishenko-poruchil-rasshirit-perechen-normativov-gto&utm_medium=social&utm_source=telegram_ved

⁵¹ https://t.me/ivan_fedorov_melitopol/823

⁵² <https://texty.org.ua/articles/108181/hersonski-dity-v-obyektyvi-rosijskoyi-propahandy/>

страшно, старшому сину 15, може, його заберуть куди, не знаю, боюся. Та й грошей вже не залишилося особливо, щоб їхати кудись».

З інтерв'ю з батьками

Окрім того, російські війська намагаються блокувати гуманітарну допомогу і в прифронтових населених пунктах України. Деокуповані території України, особливо в Харківській, Сумській, Херсонській і Донецькій областях піддаються регулярним обстрілам та бомбардуванням.

Так, 19 листопада окупанти розстріляли точку видачі хліба в Білозерці Херсонської області. П'ятеро місцевих мешканців було поранено⁵³.

22 листопада російські війська влучили в пункт видачі гуманітарної допомоги в приміщенні школи, унаслідок чого загинув соціальний працівник, ще дві жінки отримали поранення⁵⁴.

Складною залишається ситуація з отриманням медичних послуг, купівлею ліків, отриманням реабілітації для дітей з інвалідністю. Також немає можливості зробити планові вакцинації дітей, вакцинуватися від грипу й коронавірусу. Жодних планових операцій майже не проводиться.

«Я раджуся з нашою лікаркою тільки телефоном, вона змогла виїхати на початку війни. Лікуємося як можемо, бо вона нам назначає ліки, а купити їх не можна. Є тут якісь російські аналоги, але дозування зовсім інше. Доводиться нашій лікарці дивитися, як то приймати. Ходити в лікарню немає сенсу, лікарів дуже мало. Усі зайняті рашистами. Вони навіть своїх лікарів привозять. Нещодавно в дочки вухо запалилося, так то була ціла історія його лікувати тим, що вдалося знайти».

З інтерв'ю з батьками

Також люди скаржаться на погіршення кримінальної ситуації на тимчасово окупованих територіях. Збільшилася кількість грабежів, крадіжок, розбійних нападів. Часто до цього причетні саме російські військові. Вони займають і розкрадають помешкання, покинуті місцевими під час евакуації, вивозять з лікарень, шкіл й інших установ техніку й обладнання, які можна використати або продати. Окрім того, окупанти частіше за інших стають винуватцями автомобільних аварій.

«Ми намагаємося зайвий раз не виходити до центру міста, гуляємо в себе на районі і то — дуже обмежено. Військові всюди, є п'яні, є такі, яким, може, нудно, і вони починають чіплятися до людей, до молодих дівчат. А сперечатися з ними складно, відправлять на підвал чи б'ють».

З інтерв'ю з батьками

⁵³ https://t.me/tymoshenko_kyrylo/2715

⁵⁴ <https://t.me/starukhofficial/4248>

Рекомендації

- Постійно підтримувати зв'язок з тимчасово окупованими територіями всіма можливими способами й засобами. Місцева влада, державні заклади й установи мають знати режим своєї роботи, повноваження та порядок дій у різних ситуаціях. Це допомагає зберегти спокій та довіру населення до рішень держави.
- Ознайомлювати населення тимчасово окупованих територій з правилами безпеки, дотримання яких допоможе запобігти знуцанням і вбивствам, мобілізації до армії окупанта, а також із правилами мінної безпеки. Постійно нагадувати про важливість дотримання дітьми правил безпечної поведінки під час повітряної тривоги в бомбосховищах і вдома. Батьки повинні максимально обмежувати перебування дітей у місцях, де є загроза дістати поранення або травми. Це стосується також заборони відвідувати лісосмуги, пляжі й річки, які можуть бути заміновані.
- Сприяти організації гуманітарних коридорів і доставленню гуманітарної допомоги на окуповані території України, території, на яких ведуться активні бойові дії та які потерпають від гуманітарної катастрофи, формувати запаси харчів, води й медикаментів на територіях, де є значний ризик російської окупації.
- Сприяти фіксації всіх скоєних російськими військовими злочинів: вбивств, каліцтв, жорстокого поводження. Невіддільною складовою цього процесу є формування довіри та донесення до громадян потреби звертатися до правоохоронних органів із заявами й доказами скоєних злочинів, зокрема через інтернет і телефонний зв'язок.
- Збільшити зусилля щодо фіксації злочинів сексуального характеру, зокрема проти дітей. Більшість з них залишаються латентними і вкрай мало фіксуються правоохоронними органами.
- Максимально використовувати міжнародні канали для моніторингу стану дітей, які були депортовані до Росії, документувати скоєні проти них злочини. Сприяти більшому залученню міжнародних організацій і волонтерських спільнот до процесу повернення додому українських дітей.
- Проводити інформаційно-роз'яснювальні розмови з дітьми щодо правил безпеки в інтернеті й наявних схем вербування/втягування підлітків у війну та пропаганду (передавання розвідувальних даних, участь в агітації тощо).
- Проводити інформаційні кампанії з профілактики епідемії коронавірусу й грипу на всій території України, особливо там, де складно надати належний рівень медичної допомоги.

Переміщення дітей в Україні й за кордон

Станом на 18 листопада загальна кількість внутрішньо переміщених осіб, за міжнародними оцінками, становила 6,5 мільйона⁵⁵, значна частина з яких жінки й діти. Згідно з останньою доповіддю МОМ від 31 жовтня — 11 листопада найбільше внутрішньо переміщених осіб зареєстровано в Харківській (430 242), Дніпропетровській (355 493) і Київській (335 517) областях. Це переселенці переважно з Донеччини, Харківщини й Луганщини. Найбільше кількість зареєстрованих ВПО за останні тижні зросла із Запорізького напрямку, зі східних областей спостерігається помірне зростання⁵⁶.

Внутрішнє переміщення обумовлено передусім регулярними обстрілами населених пунктів, житлових будинків і цивільної інфраструктури. Також люди виїжджають з нещодавно деокупованих територій на Півдні України через відсутність відповідних умов для проживання взимку й посилення обстрілів з боку окупантів. До того ж зберігаються постійні загрози ядерної й енергетичної катастрофи.

Російська армія регулярно обстрілює енергетичну інфраструктуру України. Сім'ї, зокрема з маленькими дітьми, вимушені перебувати без світла до 8-10 годин, у гіршому випадку — понад добу. До планових вимкнень додалися екстрені вимкнення живлення по всій країні. Пошкодження електропостачання призводить також до відсутності опалення й водопостачання у значній частині осель.

31 жовтня російські окупанти ракетами й дронами уразили 10 регіонів, де пошкоджено 18 об'єктів, більшість з яких енергетичні. Було знеструмлено сотні населених пунктів у семи областях України. Унаслідок цієї масованої атаки відбулось часткове знеструмлення і було запроваджено екстрене вимкнення споживачів у Києві, Черкасах, Запоріжжі, а також Черкаській, Київській, Кіровоградській, Харківській, Запорізькій, Полтавській областях⁵⁷.

15 листопада загарбники вчергове обстріляли об'єкти критичної інфраструктури в Україні. Це була найбільша атака в історії енергетики, від якої постраждали всі регіони України. Усього без електрики залишилися близько 10 мільйонів споживачів⁵⁸.

23 листопада відбулись ракетні удари по енергетичній інфраструктурі з боку російської армії. Масований обстріл спричинив тимчасове знеструмлення всіх вітчизняних атомних станцій, а також більшості теплових та гідроелектростанцій. Були уражені й об'єкти електропередачі⁵⁹.

⁵⁵ <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-situation-report-16-nov-2022-enruuk>

⁵⁶ <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-%E2%80%94-displacement-report-area-baseline-report-raion-level-%E2%80%94-round-16-october-31st>

⁵⁷ <https://www.kmu.gov.ua/news/31-zhovtnya-situaciya-v-energetici>

⁵⁸ <https://www.kmu.gov.ua/news/16-listopada-situaciya-v-energetici>

⁵⁹ <https://www.kmu.gov.ua/news/23-listopada-situaciya-v-energetici>

Задля надання першочергової допомоги людям в умовах вимкнення світла й опалення станом на 24 листопада в регіонах вдалося розгорнути 4 тисячі «Пунктів незламності»⁶⁰. Це спеціально облаштовані місця, де передбачається наявність тепла, води, електроживлення й інтернету. Також деінде обладнані ігрові кімнати для дітей.

Дитяча кімната в пункті незламності в Одеській області⁶¹.

Триває небезпека ядерного тероризму з боку Росії. 4 березня 2022 року окупанти захопили Енергодар і Запорізьку АЕС⁶². Уже дев'ять місяців поспіль агресор нехтує ядерною й радіаційною безпекою найбільшої в Європі АЕС, погрожуючи світу радіаційною катастрофою. Унаслідок регулярних обстрілів електростанція має руйнування й пошкодження об'єктів інфраструктури, а також періодично знеструмлюється.

2 листопада внаслідок російських обстрілів пошкоджено дві останні високовольтні лінії зв'язку Запорізької АЕС з українською енергосистемою. Станція перейшла в режим повного знеструмлення⁶³.

Ввечері 19 листопада й у першій половині дня 20 листопада внаслідок численних російських обстрілів зафіксовано влучання снарядів і пошкодження об'єктів інфраструктури Запорізької АЕС⁶⁴.

⁶⁰ https://t.me/tymoshenko_kyrylo/2799

⁶¹ https://t.me/tymoshenko_kyrylo/2841?single

⁶² https://t.me/energoatom_ua/8698.

⁶³ https://t.me/energoatom_ua/10488

⁶⁴ <https://www.kmu.gov.ua/news/21-listopada-situaciya-v-energetici>

Військові РФ намагаються завадити евакуації й часто випускають лише жінок, дітей і літніх людей. Також після деокупації частини населених пунктів Півдня України було заблоковано евакуаційні маршрути для людей, які намагалися виїхати з тимчасово окупованих територій Херсонської й Запорізької областей. Блокування виникло внаслідок втечі російських військових й окупаційної влади — на дорогах утворились значні черги в тривалому очікуванні на виїзд.

Мама з донькою евакуюються з села Макіївка Донецької області⁶⁵

Станом на 10 листопада **за місяць вдалося евакуюватися близько 5 тисячам громадян.** З них з Херсонщини — орієнтовно 2 тисячі осіб, понад 2 тисячі із Запоріжжя й близько 500 осіб з Донеччини та Луганщини. Загалом від початку повномасштабного вторгнення за участі Мінреінтеграції вдалося організувати 165 евакуаційних коридорів з ТОТ, якими небезпечні території покинуло понад 350 тисяч цивільного населення. З Донецької області від початку обов'язкової евакуації виїхало більш як 30 тисяч людей, серед яких понад 4,4 тисячі дітей і близько 1,8 тисячі маломобільних осіб. Лише за минулий місяць евакуювалися понад 6 тисяч громадян⁶⁶.

Ще однією можливістю евакуюватися з тимчасово окупованих територій є виїзд українців у Росію. **Проходження фільтраційних заходів і довга дорога є найскладнішими для сімей з дітьми.** Якщо в росіян виникає мінімальна підозра в проукраїнській позиції або наявності в людини родичів

⁶⁵ https://t.me/serhiy_hayday/8687?single

⁶⁶ <https://minre.gov.ua/news/prodovzhuyetsya-evakuaciya-z-nebezpechnyh-regioniv-ukrayiny>

серед українських військових чи представників правоохоронних органів, це автоматично означає довготривалі допити, зокрема дітей, ймовірно тримання у фільтраційному таборі й розлучення з близькими. Ускладнює повернення в Україну й втрата документів під час евакуації. Важливим нововведенням у розв'язанні цього питання стало запровадження з 14 листопада експериментальної процедури оформлення посвідчення на повернення громадян, депортованих до РФ, яка діє рік. Оформлення такого посвідчення особи (без її присутності) здійснюється ДМС на підставі звернення одного з батьків або іншого законного представника особи у віці до 18 років, одного з батьків, подружжя, повнолітньої дитини, рідного (повнорідного, неповнорідного) брата/сестри або офіційного звернення Мінреінтеграції⁶⁷.

Після звільнення територій люди поступово повертаються додому.

Станом на 18 листопада деокупованими є населені пункти в п'яти областях: Харківській, Херсонській, Миколаївській, Донецькій і Луганській. Найбільше їх звільнено на Харківщині — 568 і Херсонщині — 226. У Миколаївській — 99, Донецькій — 43, Луганській — 7. Загалом деокуповано 943 населених пункти, у яких натеper проживають майже 360 тисяч людей⁶⁸.

Проте повертатися на деокуповані території поки що зарано. Наразі там проводиться активне розмінування будівель, громадських місць і доріг, тривають роботи з відновлення електро- й водопостачання, відновлюють роботу державні установи та державні реєстри. Багато гуманітарної допомоги було завезено як від адміністрацій інших областей, так і від благодійних фондів і громадських організацій. **Понад 228 тисяч українців з деокупованих територій отримали більш ніж 9 тисяч тонн гуманітарної допомоги.** Водночас грошову допомогу від міжнародних донорів надано понад 48 тисяч жителів звільнених населених пунктів на загальну суму більш як 65 мільйонів гривень⁶⁹. Також Кабінет Міністрів України розпорядився скерувати Херсонській ОВА 100 мільйонів гривень на першочергові роботи з відновлення об'єктів критичної й соціальної інфраструктури, пошкоджених унаслідок бойових дій⁷⁰.

Водночас після деокупації частину людей доводиться евакуювати через відсутність належних умов для проживання. Передусім ідеться про сім'ї з дітьми, людей похилого віку і маломобільних громадян. За даними Мінреінтеграції, станом на 10 листопада у відносно безпечних регіонах України було доступно 160 тисяч вільних місць для розміщення ВПО. Найбільше в Рівненській, Житомирській, Одеській і Хмельницькій областях⁷¹.

⁶⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2022-%D0%BF#Text>

⁶⁸ <https://minre.gov.ua/news/zavdyaky-zsu-v-minreintegraciyi-bilshaye-roboty>

⁶⁹ <https://minre.gov.ua/news/na-zvilnennyh-terytoriyah-gumdopomogu-otrymaly-ponad-228-tysyach-ukrayinciv-groshovu-bilsh-yak>

⁷⁰ <https://minre.gov.ua/news/uryad-vydilyv-100-mln-gryven-na-vidnovlennya-infrastruktury-hersonshchyny>

⁷¹ <https://minre.gov.ua/news/kilkist-vilnyh-misc-dlya-rozmishchennya-vpo>

Переміщені сім'ї продовжують перейматися проблемами пошуку житла, роботи й отримання соціальних виплат. Однак серед ключових потреб сімей — теплі речі, генератори, газові плити, місткості для зберігання води й інші засоби для обігріву, приготування їжі, задоволення базових гігієнічних потреб. Зі складнощами стикаються також діти шкільного віку. Через постійні обстріли й перебої з електрикою школярі вимушені регулярно переривати навчання та проходити значну частину навчального матеріалу самостійно. За даними МОН, станом на 14 листопада 2022 року освітній процес відбувається у 12 924 школах: у 7764 школах — у традиційному форматі, у 5160 — в онлайн-режимі. Усього навчаються 4 мільйони 31 тисяча 537 учнів. З них понад 1 мільйон учнів з Донецької, Запорізької, Луганської, Дніпропетровської, Сумської, Миколаївської, Харківської й Херсонської областей навчаються дистанційно⁷². Станом на 27 жовтня проведено огляд понад 25 тисяч (95%) об'єктів закладів освіти. За його результатами, до освітнього процесу в очній формі навчання за показниками забезпеченості учасників освітнього процесу укриттями готові 16 419 закладів освіти (понад 62,2%). Укриття є в майже 70% шкіл⁷³.

«У нас вдома світла немає по 10 годин. Холодно, інтернет слабкий, а після чотирьох годин вимкнення світла він взагалі не тягне, бо щось там у провайдера теж сідає. Син під'єднується до уроків, але то не навчання. Часто погано чути, повітряні тривоги ще ці бувають. Я навіть думаю, що треба репетитора винаймати, щоб хоч по основних предметах щось запам'ятав і вивчив».

З інтерв'ю з батьками

За оцінками УВКБ ООН, станом на 22 листопада кількість українських біженців становила майже 7,876 мільйона осіб. **4,751 мільйона осіб дістало тимчасовий захист у країнах Європи.** Найбільше біженців з України отримали статус тимчасового захисту в Польщі — 1,508 мільйона осіб. Далі йдуть Німеччина й Чехія — мільйон і 462 тисячі відповідно. Багато українців дістало тимчасовий захист в Італії (164 тисячі), Іспанії (154 тисячі), Болгарії (143 тисячі), Великій Британії (146 тисяч), Франції (118 тисяч), Словаччині (101 тисяча), Австрії (86 тисяч), Нідерландах (79 тисяч), Литві (69 тисяч), Швейцарії (68 тисяч), Бельгії (59 тисяч). Туреччина прийняла 145 тисяч наших громадян, проте тимчасовий захист там не надається. Кордон з Росією перетнуло понад 2,852 мільйона українців. Дані про статус цих людей відсутні⁷⁴. Також українців прийняли США й Канада, де розроблені свої

⁷² <https://mon.gov.ua/ua/news/bilshist-ukrayinskih-uchniv-navchayutsya-v-ochnomu-abo-zmishanomu-rezhimi>

⁷³ <https://mon.gov.ua/ua/news/ministr-osviti-i-nauki-zhodnih-obmezhen-shodo-viznannya-rezultativ-navchannya-ditini-za-kordonom-na-sogodni-ne-isnuye>

⁷⁴ https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.228732760.514168680.1646989952-176134281.1646551413. Дані щодо Туреччини не оновлюються з 19.05.2022.

програми підтримки біженців (за останніми даними — 100 тисяч⁷⁵ і 105 тисяч⁷⁶).

Серед позитивних змін для українських громадян за кордоном цього місяця стала розробка проєкту постанови, згідно з якою закордонні дипломатичні й консульські установи України матимуть повноваження реєстратора Державного реєстру актів цивільного стану громадян. Вказана ініціатива МЗС надасть можливість консулам України за кордоном видавати дублікати свідоцтв про народження колишнім жителям тимчасово окупованих територій, які перебувають за межами країни. Першочергово доступ до Державного реєстру актів цивільного стану громадян отримають вітчизняні дипломатичні представництва в тих країнах, де перебуває найбільше громадян України, що виїхали з ТОТ, а саме в Грузії, Туреччині, Білорусі, Литві, Латвії, Естонії й Казахстані⁷⁷.

Окрім пошуку роботи й постійного місця проживання, батьків за кордоном також **турбує неабияке навантаження на школярів**. За даними Генерального директорату з питань міграції й внутрішніх справ Європейської Комісії, станом на 8 листопада 2022 року 679 298 українських дітей інтегровано в шкільних системах країн Європейського Союзу. Варто враховувати, що до цієї статистики не входять дані щодо кількості українських учнів у Великій Британії, США, Канаді та інших країнах⁷⁸. Залишаються такі проблеми, як-от: потреба навчатися одразу за двома програмами (українською й програмою приймальної країни), збіг за часом уроків в Україні та за кордоном, мовний бар'єр і складності адаптації в новій країні.

«Нам пропонували в нашій українській школі екстерном закінчити школу. Проте я не розумію, що це буде за навчання? Яка його якість? Що він засвоїть, навчаючись самостійно? Я не можу це контролювати, бо влаштувалась на роботу. Тож ми відмовилися. Проте син дуже втомлюється займатися і тут, у Німеччині, і в Україні. Ми сподіваємося повернутися, тому я хочу, щоб дитина отримала в кінці навчального року відповідні українські документи».

З інтерв'ю з батьками

Водночас не відвідувати школи за кордоном діти не можуть. У Європі встановлена обов'язкова вимога шкільного навчання для кожної дитини, зокрема й для українських дітей, які переїхали за кордон через війну. Планується також здійснювати контроль за виконанням цієї вимоги. За новим законопроектом Міністерства внутрішніх справ та адміністрації Польщі, з 1 квітня 2023 року факт відвідування школи будуть перевіряти самі школи й

⁷⁵ <https://thedispatch.com/article/the-ukrainian-surge-to-the-us>.

⁷⁶ <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/immigrate-canada/ukraine-measures/key-figures.html>.

⁷⁷ <https://minre.gov.ua/news/ukrayinski-konsuly-za-kordonom-zmozhut-vydavaty-dublikaty-svidoctv-pro-narodzhennya>

⁷⁸ https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/migration-management-welcoming-refugees-ukraine_uk

органи місцевого самоврядування в Польщі. Перевірки відбуватимуться з огляду на те, що велика частина українських дітей не відвідує заняття в польських школах. Згідно з останніми даними, менше ніж 50% українських учнів відвідують середню школу в Польщі. Ще менша кількість відвідує початкові школи — близько 8%⁷⁹.

Рекомендації

- Продовжувати інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо своєчасної евакуації сімей з дітьми з територій, які тимчасово окуповані, піддаються регулярним обстрілам або на яких існує значна небезпека початку активних бойових дій. Водночас важливо уникати залякувань кримінальною відповідальністю за дії, вчинені в тимчасовій окупації здебільшого під примусом (зокрема, за набуття російського громадянства).
- Посилити інформування громадян щодо можливих варіантів виїзду з окупованих територій, зокрема й на території РФ та АР Крим. Важливо взаємодіяти з волонтерськими й громадськими ініціативами на цих територіях, а також на територіях держав, які межують з Росією, задля надання допомоги українцям у виїзді до країн Європи.
- Продовжувати міжнародну взаємодію в питанні якнайшвидшої демілітаризації Запорізької АЕС, виведення з території станції та міста Енергодара російських військ і повернення ЗАЕС під цілковитий контроль України заради безпеки всього світу.
- Постійно актуалізувати серед населення потребу ощадливого щоденного використання електроенергії й підготовки помешкань до можливих вимкнень опалення, електрики та води.
- Розробити державні програми підтримки повернення українців з дітьми з Європи, які передбачали б компенсаційні виплати та перспективи працевлаштування або ведення бізнесу.
- Продумати систему врахування пройденого навчання дітьми за кордоном після повернення в Україну.
- Шукати нові можливості для працевлаштування внутрішньо переміщених осіб. Для цього провести оцінювання ринку пропозицій і кваліфікацій ВПО, активізувати заходи з перекваліфікації громадян, створювати нові робочі місця й взаємодіяти з роботодавцями в питанні працевлаштування переселенців.

⁷⁹ <https://www.ukrainianinpoland.pl/uk/why-ukrainian-children-must-go-to-school-in-poland-uk/>

- Вивчити потреби внутрішньо переміщених осіб у житлі, проаналізувати наявне комунальне житло задля розширення державних житлових і регіональних програм розміщення ВПО.
- Якнайшвидше створити на деокупованих територіях можливості для надання базових послуг і задоволення нагальних потреб населення, а також сприяти евакуації місцевих мешканців, чиє житло непридатне для проживання взимку.
- Сприяти відновленню електро-, водо- й газопостачання на деокупованих територіях. Гарантувати опалення в холодну пору року, зокрема надати мешканцям приватного сектору альтернативне паливо для обігріву помешкань.
- Проводити регулярне оцінювання потреб населення в гуманітарній допомозі.
- Подавати громадянам чіткі сигнали заборони чи дозволу повертатися на деокуповані території й території, які піддавалися значним обстрілам. Такі заяви мають супроводжуватися інформуванням про безпеку й інфраструктуру конкретних населених пунктів.

Діти й проблема домашнього насильства в умовах війни

Проблема домашнього насильства⁸⁰ є однією з найбільш актуальних для України. Війна лише посилила й додала чинники вразливості для жертв домашнього насильства. Значна частина сімей, які до цього не мали такої проблеми, зіштовхнулися з насильством вдома через вплив війни на психоемоційний і соціальний стан людей. За 10 місяців 2022 року Національна гаряча лінія із запобігання домашньому насильству, торгівлі людьми та гендерній дискримінації прийняла 31 800 звернень. Понад 90% стосувалися саме домашнього насильства. За словами постраждалих, насильство стало частішим і значно жорстокішим, ніж до війни⁸¹.

Станом на кінець жовтня понад 120 тисяч повідомлень щодо домашнього насильства надійшло до Національної поліції з початку 2022 року⁸². Водночас, за даними Національної поліції, у 2021 році було офіційно зафіксовано значно більше відповідних звернень за рік — 326 тисяч⁸³.

Проте це абсолютно не означає зменшення проблеми домашнього насильства. Радше **ця проблема знову стала більш латентною в умовах війни**. Сім'ї зосереджені за задоволенні нагальних потреб — пошуку безпечного місця перебування, житла, харчів, теплих речей тощо. Частина областей перебуває під тимчасовою окупацією і звернутися там по допомогу або навіть просто повідомити про насильство поруч немає майже ніякої можливості. Ще частина жертв домашнього насильства вважає, що обтяжувати правоохоронні органи цією проблемою у воєнний час недоречно або навіть нерезультативно.

«Війна загострює і робить цю тему, може, більш невидимою. Люди тікають від війни, і вони разом з собою несуть свої ситуації. І якщо там, вдома, було домашнє насильство, наприклад, і про це навіть не знала поліція, не знала соціальна служба, але знали сусіди, родичі, то коли сім'я переїжджає на нове місце, то про це ніхто не знає, і людина, щодо якої насильство вчиняють, вона і так війною розгублена, а ще і це, і виходить, що воно залишається в тіні, стає невідомим для оточення».

З інтерв'ю з психологом

⁸⁰ Відповідно до ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнім насильством визнаються діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних стосунках чи в шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

⁸¹ <https://www.facebook.com/269875056422919/posts/pfbid02hxPQq9fdGL1SgeTjyw7UeEuURLyZbQVc56D2EXBXJfaqCdqN7LvePkEj4aeq3ML7I/>

⁸² <https://www.facebook.com/photo?fbid=823803175444410&set=pcb.823816622109732>

⁸³ <https://www.facebook.com/269875056422919/posts/pfbid02Bj8PHX9mDsUgvpWZQFskXhXoyqdTBPkgBiwq6dP71WmqeSNBtkdxPNgdDhzbzFVTNI/>

«Я вже декілька разів казала подрузі піти в поліцію. Не знаєш, що станеться завтра, і, може, чоловік її просто покалічить. Бо вже було, що замахувався — і це страшно! Але вона боїться, що це не допоможе. Поліція тепер зайнята зовсім іншими питаннями. Місто тільки звільнили, триває збір злочинів росіян. Поліцейські опитують свідків, до мене теж приходили, я показувала гараж, де тримали людей. Зрозуміло, що, може, і не до цього, але ж спробувати можна щось зробити, поїхати від нього зрештою».

З інтерв'ю з батьками

Серед основних факторів уразливості в ситуаціях домашнього насильства в умовах війни можна назвати:

- складний матеріальний стан сімей, втрата основних джерел доходу;
- проблеми з пошуком житла, брак житлової площі й незадовільні умови проживання;
- проживання на тимчасово окупованих територіях і територіях, де тривають активні бойові дії;
- вимушене переміщення і відповідно втрата сталих соціальних зав'язків, нерозуміння, де отримати допомогу в разі потреби тощо;
- обмеження в пересуванні (комендантські години, повітряні тривоги тощо);
- психологічні травми внаслідок війни, ПТСР;
- використання негативних стратегій виживання членами родини;
- брак соціальних, медичних, психологічних сервісів для постраждалих від насильства осіб;
- травмування й каліцтва, що посилюють залежність від інших членів сім'ї;
- проблеми з електрикою, що може ускладнювати виклик про допомогу тощо.

Діти страждають від домашнього насильства чи не найбільше. Серед проявів різних видів насильства щодо дітей можна назвати:

- психологічне насильство — словесні образи, погрози, приниження, переслідування, залякування, постійний психологічний тиск, намагання тримати в постійній психологічній тривозі, обмеження в контактах з друзями, рідними, ігнорування почуттів дитини тощо;
- фізичне насильство — ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, опіки; перешкоджання вільному пересуванню; створення ситуацій, що мають ризик життя й здоров'ю дитини; примус вживати алкогольні чи наркотичні речовини тощо;

- економічне насильство — антисанітарні умови проживання; вигнання з дому; голодування дитини через нестачу їжі; відсутність іграшок, книжок, розваг; нестача потрібного медичного лікування; залучення дитини до трудової діяльності; загальна занедбаність, зокрема щодо одягу, зачіски дитини тощо;
- сексуальне насильство — примушування до сексу без згоди, торкання інтимних частин тіла, зґвалтування, примушування спостерігати за статевим актом між іншими людьми, відео- й фотозйомки сексуального характеру тощо.

Дитина дуже часто не може самостійно ідентифікувати насильство щодо себе. Ознаками насильства можуть бути замкнутість, тривожність, страх, неврівноважена поведінка, проблеми з навчанням, низька самооцінка, втомлений хворобливий вигляд, агресивність, спроби самогубства, депресивні розлади тощо. Війна додає до цього втрату звичного способу життя, невизначеність у майбутньому, травматичний досвід обстрілів, евакуації, переміщення тощо.

«Працювати з дітьми, які пережили насильство, важко. Зазвичай вони дуже замкнуті, часто відчують почуття провини через те, що сталося. Якщо під час війни переміщення відбулося разом з агресором, то це може провокувати ще більше насильницьких ситуацій і дій. Батьки втрачають роботу, вимушені економити, жити з іншими родичами або навіть незнайомими людьми. Це призводить до напруженої складної атмосфери в сім'ї, яка сприяє проявам насильства щодо інших членів родини».

З інтерв'ю з психологом

Важливо пам'ятати, що **постраждалою дитиною визнається не лише та, яка зазнала домашнього насильства, а й та, що стала свідком такого насильства.** Насильство щодо мами дитини чи іншого члена сім'ї завдає не менш значну шкоду психоемоційному стану дитини, яка бачить ситуацію аб'юзу. Водночас ані поліція, ані суди не приділяють цьому належної уваги під час фіксації правопорушень і розгляду справ.

Відповідно до результатів вивчення судових справ у звіті «Домашнє насильство в Україні: реагування в умовах війни (I півріччя 2022 року)» від аналітичного центру ЮрФем, у 81% справ діти не фігурували ані як свідки, ані як потерпілі, оскільки в рішенні суду була відсутня будь-яка згадка про них. Натомість лише в 5% діти були свідками (у судовому рішенні про це зазначається). Лише в 5% діти були визнані судами потерпілими від домашнього насильства. У 9% не вдалося віднайти жодної інформації, оскільки частина справ була скерована на доопрацювання, а частина рішень написана формально без конкретизації ролі осіб. З цього випливає, що, попри закріплену в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» концепцію «дитина-свідок=дитина постраждала», суди не застосовують її на практиці під час розгляду протоколів про вчинення домашнього насильства. Водночас у багатьох проаналізованих справах

виявлено, що попри ситуацію, коли домашнє насильство було вчинено щодо одного з подружжя, **у протоколі дуже рідко зазначається інформація про наявність чи відсутність дитини, зокрема якщо вона була свідком вчинення домашнього насильства**. Виявлена також тенденція, що суди не зазначають вік дитини, у присутності якої відбулось домашнє насильство. У справах, коли домашнє насильство було з боку матері чи батька щодо доньки/сина, неможливо дійти висновку, чи йдеться про повнолітню доньку/сина чи малолітню/неповнолітню⁸⁴.

Серед позитивних моментів профілактики й подолання проблеми домашнього насильства в Україні стало **набуття чинності 1 листопада цього року Стамбульської конвенції**, спрямованої на захист, запобігання та протидію насильству стосовно жінок і домашньому насильству. Конвенція сприяє тому, щоб права й інтереси потерпілих від насильства були в центрі уваги незалежно від перебігу обставин у державі, що зобов'язує відповідні органи, установи до координованої співпраці між собою й з громадськими організаціями. Наголошується на тому, що важливо не тільки реагувати на гендерно зумовлене та домашнє насильство, а й здійснювати превентивні заходи: проводити інформаційні кампанії, навчання фахівців, які працюють з постраждалими від насильства й групами ризику. Також держава має створювати спеціалізовані сервіси для жертв такої поведінки. **Станом на 1 січня 2022 року в Україні налічувалося лише 46 притулків (шелтерів) для людей, які постраждали від домашнього насильства** або насильства за ознакою статі⁸⁵. Цього абсолютно недостатньо для відповідного надання послуг підтримки понад 300 тисячам постраждалих осіб, навіть з урахуванням того, що не всі потребують місця тимчасового проживання через насильство в сім'ї. Окрім того, значною проблемою є брак соціальних, психологічних і юридичних послуг у невеликих містах та селах. Також частина провайдерів таких послуг постраждала, була зруйнована або перебуває в тимчасовій окупації, а отже недоступна для дорослих і дітей, які потерпають від насильства в сім'ї.

Водночас Україна вже декілька років поспіль працює над розвитком сервісів для постраждалих від насильства осіб. Натепер діють декілька телефонних ліній: урядова гаряча лінія з протидії торгівлі людьми, запобігання й протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей (телефон: 1547), а також національна гаряча лінія із запобігання домашньому насильству, торгівлі людьми та гендерній дискримінації (телефон: 116 123 та 0 800 500 335). Окрім того, діє Національна гаряча лінія для дітей та молоді (телефон: 0800 500 225 та 116 111). Також зателефонувати або прийти по допомогу можна в поліцію, центри соціально-психологічної допомоги, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей, центри безоплатної вторинної правової

⁸⁴<https://jurfem.com.ua/domashne-nasylstvo-reahuvannya-v-umovakh-viyny/>

⁸⁵<https://hromadske.ua/posts/u-socsluzhbi-rozpovili-hto-ta-v-yakih-regionah-naichastishe-skarzhivsy-na-domashnye-nasilstvo-u-2021-roci>

допомоги тощо. **В Україні діють також 516 мобільних бригад соціально-психологічної допомоги жертвам насильства**⁸⁶. Значну підтримку державі в розвитку подібних сервісів надають громадські організації й благодійні фонди. Постраждалі можуть звернутися до них і безплатно отримати інформаційну підтримку, а також допомогу психолога, юриста, соціального працівника, лікаря. Особливо актуально це для деокупованих територій України, де значний проміжок часу не було доступу ані до правоохоронних органів, ані до соціальних служб. Там наразі активно діють мобільні бригади психологічної допомоги. Зокрема, **БФ «Голоси дітей» має такі бригади в Київській, Миколаївській і Харківській областях**. Питання психоедукації, зокрема просвіта щодо ознак і потрібних дій у разі насильницької поведінки як серед батьків, так і серед дітей, украй важливе для запобігання домашньому насильству, особливо в умовах війни. Також надається безпосередня індивідуальна й групова психологічна допомога сім'ям з дітьми. Варто наголосити, що інформаційно-просвітницькі заходи потрібні дітям, щоб вони розрізняли прояви насильства щодо себе й розуміли, як себе убезпечити і до кого звернутися по допомогу в разі потреби.

«Там, де насильство було, новий спалах загострення, там, де були конфлікти, може перерости в насильство. Іноді люди, знаєте, не звертають уваги на якісь дзвіночки, коли, наприклад, починають контролювати, щось забороняти — з тим не дружи, туди не ходи, це не роби, зробила не те, і це не те. Вони думають, що просто характер такий важкий, а ось такий важкий характер потім виливається в побиття, і люди в шоці. Що? Як це так? Але це вже нерозуміння, що прийнятно, а що — ні; що можна допускати в стосунках, що може загрожувати в майбутньому тобі й твоїй дитині. Треба це знати, розуміти й використовувати».

З інтерв'ю з психологом

Окрім того, Стамбульська конвенція зобов'язує створити правову базу для боротьби з різними проявами насильства, які наразі в Україні не криміналізовані:

- переслідування (умисна поведінка, яка полягає в повторному здійсненні загрозливої поведінки, спрямованої на іншу особу, що змушує його чи її боятися за свою безпеку);
- сексуальне домагання (будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи);
- каліцтво жіночих геніталій (видалення, інфібуляція або здійснення будь-якого іншого каліцтва в цілому або частково великих статевих губ, малих статевих губ чи клітора).

⁸⁶<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3621813-v-ukraini-e-516-brigad-socialnopsihologicnoi-dopomogi-zolnovic.html>

Особливої актуальності в умовах війни набуло саме переслідування. Багато сімей вимушені були роз'їхатися з початком воєнних дій. Мами з дітьми перемістилися в більш безпечні регіони на Захід України, або за кордон. Водночас аб'юзивні стосунки (найчастіше з чоловіками) продовжились на відстані за допомогою телефонів і месенджерів. У таких ситуаціях жінки й діти також не відчують себе в безпеці, отримуючи погрози, залякування та приниження, попри фізичну відстань.

«Я от спостерігаю, що збільшились прояви психологічної форми насильства. Домашнє насильство тепер відбувається через засоби комунікації. Телефон, соцмережі, месенджери. Контроль тотально відбувається за допомогою зв'язку — куди пішла, з ким пішла, для чого ходили, постійне звітування чоловікові, який залишився в Харкові, а жінка з дітьми на Волинь поїхала. І от, поки я консультував її, чоловік двічі зателефонував, перевіряв її».

З інтерв'ю з представником ГО

Водночас **у розставанні й переміщенні під час війни** виявились і свої переваги в питанні протидії домашньому насильству. Так, **сім'ї отримали можливість розірвати насильницькі стосунки**, пожити на відстані від агресора й зрозуміти, як рухатися далі. Навіть саме усвідомлення можливості жити поза ситуацією насильства спонукало частину жінок подавати на розлучення, відстоювати власні кордони й гарантувати безпеку дітей.

«До повномасштабної війни, знаєте, а за що я буду жити, а де я буду жити, а як діти в школу, в садок, а як робота? А тут війна, і вже немає дому, нема роботи, нічого немає, що тоді тут тримає? Чоловік? Співзалежні стосунки? У мене особисто вже 17 жінок, які виїхали за кордон, розірвали стосунки, і вже перебуваючи за кордоном, завдяки моїм консультаціям, я можу сміливо це говорити, вони дізналися, що дипломатичне представництво нашої країни за кордоном, згідно з консульським статутом, має право видавати довіреність. Тобто, вона у Франції видає довіреність на свою сестру тут, в Україні, її сестра подає до суду заяву на розірвання шлюбу й призначення аліментів».

З інтерв'ю з представником ГО

Також важливою зміною з ухваленням Стамбульської конвенції стало те, що **вчинення домашнього насильства щодо дитини або в присутності дитини може розглядатися як одна з підстав для позбавлення батьківських прав.**

«Мені здається, ця норма є однією з головних. Батьки часто можуть вважати, що сваритись або погрожувати, принижувати один одного, коли дома є дитина, нормально. Ви ж не б'єте дитину, годуєте її, купуєте все потрібне. Але з домашнім насильством, як тепер з війною, діти все бачать, чують і розуміють. На дитячих майданчиках тепер усі ігри про хаймерси й бавовну. Діти знають, хто такий Путін, Шойгу, що таке окопи й гаубиці. Те саме й з насильством. Дитина розуміє, що до мами ставляться погано, що вона не

може себе захистити, відчуває її страх і боїться сама. Це не найкраща атмосфера для виховання психічно здорової дитини, й це треба припиняти якнайшвидше».

З інтерв'ю з психологом

Рекомендації

- Проводити інформаційно-просвітницькі кампанії щодо виявлення ознак насильства й потрібних дій із запобігання та захисту від насильницької поведінки як серед дорослих, так і серед дітей.
- Створити достатню кількість спеціалізованих сервісів для постраждалих від домашнього насильства на всій території України.
- На всіх етапах фіксування, розслідування й розгляду справи про домашнє насильство вказувати відомості про наявність чи відсутність дітей, а також фіксувати вік потерпілої дитини.
- Сприяти формуванню довіри до правоохоронних органів задля своєчасного звернення постраждалих від домашнього насильства осіб.
- Увідповіднити національну законодавчу базу Стамбульській конвенції.
- Підтримувати соціальні дослідження стосовно всіх форм домашнього насильства для вивчення його основних причин і наслідків, кількості випадків й ефективності заходів, які реалізуються в межах його запобігання та зменшення.
- Потрібно активізувати зусилля держави щодо створення державних/комунальних служб психологічної підтримки постраждалих дітей і сімей унаслідок війни в Україні.

БФ «Голоси дітей»

ГО «Харківський інститут соціальних досліджень»

Автори звіту:

Світлана Щербань

Олена Розвадовська

Андрій Черноусов

Анна Левкіна

Роман Шейко